

УДК 025.43-049.7:025.3

Оксана Збанацька,

доктор наук із соціальних комунікацій, доцент,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
вул. Лаврська, 9, Київ, 02000, Україна
головний бібліотекар,
Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого
вул. Набережно-Хрещатська, 1, Київ, 04070, Україна
e-mail: ZbanatskaO@i.ua
тел.: +38(044)278-85-12
ORCID 0000-0003-0413-7576

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВОГО ТЕЗАУРУСА ОНЛАЙН ПРИ ПРЕДМЕТИЗУВАННІ ДОКУМЕНТІВ

Розглянуто питання предметизування документів за допомогою інформаційно-пошукового тезауруса, представленого онлайн. Описано тематичне наповнення та структуру інформаційно-пошукового сервісу «Тезаурус». Розглянуто структуру словникової статті на термін «музеї». Охарактеризовано власні назви, представлені в інформаційно-пошуковому тезаурусі. Зосереджено увагу на хронологічних та формальних підзаголовках у предметних рубриках.

Ключові слова: документи, інформаційно-пошуковий тезаурус, предметизування, предметні рубрики.

Постановка проблеми. Предметизування документів є одним із фундаментальних методів організації знань, і ним активно послуговуються бібліотеки та інші документно-інформаційні інституції в аналітико-синтетичному опрацюванні документів при створенні пошукових образів документів. Розповсюдженість даного методу пов'язана з тим, що при побудові предметних рубрик використовується природна мова. Проте природній мові притаманні синонімія, полісемія, омонімія, наявність аббревіатур та скорочень, які, з одного боку, свідчать про багатство мови, з іншого – значно погіршують реалізацію інформаційного пошуку в інформаційно-пошукових системах (ІПС).

Актуальність дослідження. Основним компонентом будь-якої ІПС є інформаційно-пошукова мова. Часто роботу ІПС підтримують кілька інформаційно-пошукових мов. Для бібліотечної практики

є характерним використання мови бібліографічного опису, ключових слів, класифікаційної, предметизаційної.

Метою статті є аналіз предметизування документів за допомогою інформаційно-пошукового тезауруса, представленого онлайн, та розгляд тематичного наповнення і структури інформаційно-пошукового сервісу «Тезаурус».

Виклад основного матеріалу. Щодо предметизаційної, то епоха сталих списків (словників) предметних рубрик минула, і на часі використання сучасного термінологічного інформаційно-пошукового інструментарію, який би допомагав якісно створювати пошукові образи документів і задовольняти пошукові запити користувачів. Таким інструментарієм для багатьох публічних бібліотек України став Інформаційно-пошуковий тезаурус (ІПТ) Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого (НБУ ім. Ярослава Мудрого). Відбір термінів для включення в ІПТ розпочато 1997 р. Його перше видання побачило світ у 2004 р.; друге (для службового використання, у 4-х кн.) – в 2010 р. ІПТ НБУ ім. Ярослава Мудрого активно використовується відділами бібліотеки в предметизуванні документів. Предметизування здійснюють відділи:

– каталогізування з 1995 р. (книжкові видання, електронні ресурси);

– довідково-інформаційного обслуговування з 2001 р. в програмному забезпеченні Inmagic, продовжили у 2012 р. з переходом на програмне забезпечення MAPK-SQL (статті з періодичних видань);

– документів іноземними мовами з 2012 р. (книжкові видання, статті з періодичних видань).

Протягом наступних років його поповнення новими термінами відбувалося швидко, проте через об'єктивні та суб'єктивні причини бібліотеки України не мали можливості отримувати ці оновлення. Загальна кількість термінів ІПТ за роками представлена у табл. 1.

Таблиця 1

Загальна кількість термінів ІПТ (2005–2019 рр.)

Роки	Кількість термінів
станом на 01.01.2005	20 163
станом на 01.01.2006	24 709
станом на 01.01.2007	25 792

станом на 01.01.2008	25 951
станом на 01.01.2009	26 457
станом на 01.01.2010	26 774
станом на 01.01.2011	27 398
станом на 01.01.2012	27 702
станом на 01.01.2013	28 122
станом на 01.01.2014	28 775
станом на 01.01.2015	29 734
станом на 01.01.2016	30 034
станом на 01.01.2017	31 885
станом на 01.01.2018	33 526
станом на 01.01.2019	34 766

Дані таблиці свідчать, що за період 2005–2019 рр. ПТТ поповнився більше ніж на 14,5 тисяч термінів. Динаміку поповнення ПТТ більш наочно представлено на Рис. 1.

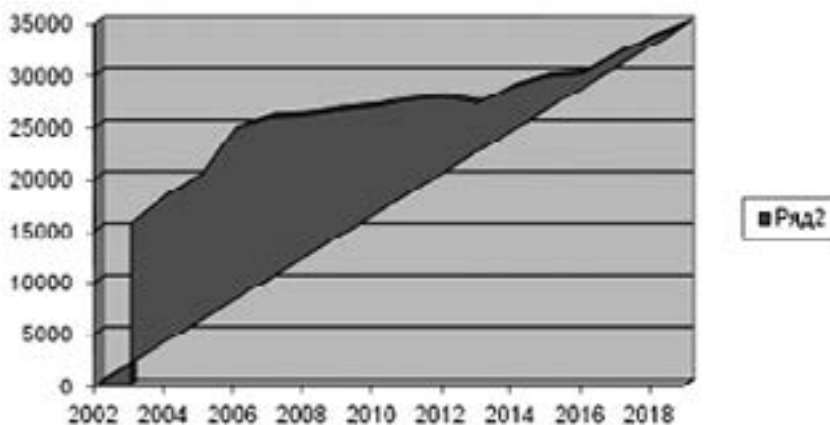

Рис. 1. Динаміка поповнення ПТТ (2003–2019 рр.)

Питання надання доступу до ПТТ бібліотекам країни неодноразово поставало на різного рівня бібліотечних заходах та при особистому спілкуванні з бібліотечними фахівцями. Тому в січні 2019 р. на сайті Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого на сторінці «Бібліотечному фахівцю» було розміщено інформаційно-пошуковий сервіс «Тезаурус» (<http://ipt.nlu.org.ua>) [1].

На головній сторінці сервісу представлено: загальну довідку; правила складання хронологічних підрубрик (підзаголовків); перелік формальних підрубрик; статистичні дані; дату останніх змін; правила пошуку.

Загальна довідка. У загальній довідці надано інформацію щодо наповнення, структури, шрифтового та кольорового вирішення в ПТТ. Його головне призначення – уніфікація предметних заголовків та підрубрик. ПТТ містить словникові статті на дескриптори (шрифт синього кольору) та недескриптори (шрифт з нахилом, сірого кольору), які можуть містити примітки довідкового (енциклопедичного), уточнювального, комплексного та шаблонного характеру. Представлені в ньому терміносполучення інверсуються (шрифт з нахилом).

Правила складання хронологічних підрубрик. У будь-якій АІБС при побудові предметних рубрик передбачено підполе «хронологічна підрубрика», що надає можливість відобразити певний хронологічний проміжок часу (рік, роки, століття, епохи), зазначений в документі. Оскільки в документі роки і століття автори зазначають по-різному, то виникає потреба в уніфікованому представленні такої інформації. З цією метою було розроблено правила складання хронологічних підрубрик. Як хронологічні підрубрики, можуть зазначатися певні історичні періоди, ери, етапи (напр., крейдовий період, мезозойська ера, плейстоцен). Їхній перелік представлено у правилах.

Перелік формальних підрубрик. Також в АІБС передбачено підполе «формальна підрубрика», до якого заноситься інформація про форму викладеної в документі інформації (навчальне, довідкове, продовжуване видання, електронний ресурс тощо). Їхнє використання є обмеженим, і на головній сторінці сервісу розміщено перелік формальних підрубрик, які можна використовувати при зазначенні такої інформації.

Статистичні дані подають інформацію про кількість наявних в ПТТ термінів. Так, станом на 23.10.2019 р. їхня кількість становила 36 061. Кожної п'ятниці відбувається оновлення інформаційно-пошукового сервісу «Тезаурус».

Правила пошуку. У правилах пошуку надано вказівки щодо реалізації інформаційного пошуку в ПТТ.

Пошук в ПТТ простий. У пошукове поле заноситься потрібний термін, наприклад «музеї». Отримуємо алфавітний інверсований список термінів і терміносполучень, до яких він входить:

музеї*музеї австрійські; художні**музеї американські; художні**музеї англійські; художні**музеї; антропологічні***музеї-архіви****музеї-архіви українські***музеї башкирські; художні**музеї бельгійські; художні**музеї білоруські; історичні**музеї білоруські; літературні*

Відкриваємо словникову статтю на термін «музеї». Стаття має уточнювальну примітку: *«Під терміном збираються документи про всі види музеїв як установи. Документи про організацію та діяльність цих установ збираються під терміном музейна справа. Документи про науку, що вивчає музейну справу, збираються під терміном музеєзнавство»*. До словникової статті входить переклад терміну російською мовою і його парадигматичні відношення. Для зручності користувачів застосовуються позначки, які проставляються перед термінами. Кожна позначка відображає тип термінологічного зв'язку. Так, ширшим (позначка Ш) по відношенню до музеїв є культурно-освітні установи; вузчим (позначка Н) – антропологічні, військові, етнографічні, зоологічні, історичні та інші музеї; асоціативним (позначка А) – виставки, музеєзнавство, музейна справа. Усі словникові статті на терміни ППТ є активними, і шляхом гіперпосилань можна переходити з однієї словникової статті до іншої. Також присутні дати створення та останнього редагування терміну.

Користувачам потрібно пам'ятати, що до АІБС включаються тільки дескриптори (терміни з прямим напівжирним шрифтом синього кольору). Якщо у бібліотеці створюються і підтримуються авторитетні файли предметних рубрик, то до відповідних полів заноситься інформація і про недескриптори.

Процес предметизування за допомогою ППТ забезпечує можливість відбору найбільш відповідного терміну індексування. Це здійснюється за допомогою відображених в ППТ ієрархічних

відношень між термінами. Завдяки ним можна встановити ширші та вузчі зв'язки терміну. Отже, за потреби, можна відібрати більш загальний або більш конкретний термін, відповідно, розширити пошук до найвищого (найширшого) терміну за ієрархією вгору, або звузити до найнижчого (найвузжого) терміну за шкалою ієрархії вниз, і, таким чином, точніше представити його в пошуковому образі документа.

Оскільки ППТ є універсальним за змістом, то його змістовне наповнення охоплює усі сфери життєдіяльності суспільства. ППТ, як один із засобів лінгвістичного забезпечення інформаційно-пошукових систем бібліотек, допомагає опрацювати та упорядкувати документальні потоки оперативної інформації і формує знанневий ресурс бібліотеки. На думку К. В. Лобузіної, «знанневий ресурс бібліотеки – ресурс, який містить згорнуту (компактну), аналітично опрацьовану інформацію, що забезпечує функції посередника між користувачем і знаннями в документальній комунікації, і тим самим реалізує інтелектуальний доступ до документів» [3, с. 26]. Таким чином, ППТ забезпечує інтелектуальний доступ до документів в АІБС за допомогою предметного входу. Предметом може стати будь-який об'єкт думки людини, яку вона зафіксує в документі (монографії, підручнику, статті тощо).

Переважна більшість термінів, присутніх в ППТ, становить лексико-семантичне зібрання загальних термінів (матеріальні речі, суспільно-політичні явища, галузі наук і практичної діяльності, процеси тощо). Крім них, присутні також власні назви – індивідуальні найменування окремих одиничних об'єктів. Серед яких:

- власні назви людини (особисте ім'я, ім'я по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім);
- власні географічні назви (назви континентів, регіонів, країн, населених пунктів, гір, океанів, морів тощо);
- назви установ та організацій (закладів освіти, підприємств, товариств, партій, видавництв тощо);
- назви космічних об'єктів (галактик, планет, зірок, туманностей тощо);
- назви відрізків часу, подій (епох, війн, революцій, повстань, політичних угод тощо);
- назви окремих предметів (матеріальних предметів – книг, газет, журналів).

Незважаючи на наявність в ППТ названих вище окремих одиничних об'єктів, статистика ППТ ведеться за такими позиціями: географічними назвами, назвами установ, організацій, персоналіями, хронологічними та формальними підрубриками. Загальну кількість таких термінів за період 2005–2019 рр. наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Загальна кількість термінів ППТ (2005–2019 рр.)

Назва	01.01. 2015	01.01. 2016	01.01. 2017	01.01. 2018	01.01. 2019
Географічні назви	3 738	3 841	4 013	4 191	4 483
Назви установ	705	1 145	1 861	1 995	2 136
Назви організацій	165	358	411	425	436
Персоналії	1 851	1 897	3 233	3 667	4 171
Хронологічні підрубрики	83	83	83	83	83
Формальні підрубрики	40	42	42	43	43

Більшість документів потребують не тільки тематичного розкриття, а й представлення в предметній рубриці певного хронологічного відтинку. Крім років і століть, як хронологічні, можуть бути представлені певні епохи, наприклад: бронзовий вік. Інформація про можливість використання дескриптора, як хронологічного підзаголовка, зазначається у словниковій статті через позначення: «хронол. підрубрика» [2, с. 32].

При предметизуванні документів важливим є зазначення форми викладеного матеріалу, яка позначається через формальні підзаголовки. Їхній перелік є обмеженим. Інформація про можливість використання дескриптора як формального підзаголовка, зазначається у словниковій статті через позначення: «формал. підрубрика».

У разі відсутності в ППТ відповідного терміну, що адекватно відображає зміст документа, може бути обраний ширший термін для складання узагальнюючої предметної рубрики, а відсутній термін заноситься до поля 610 як ключове слово, що стає претендентом на включення до ППТ в майбутньому.

ППТ є вільним у доступі, тому будь-який користувач має можливість з ним ознайомитись. Користувачам бібліотеки він буде цікавий як довідник, бібліотечним фахівцям – як практичний

посібник при створенні предметних рубрик, уніфікуючи в АІБС предметні заголовки і підрубрики. При цьому терміни ППТ виступають елементами «конструктору», з яких будуються предметні рубрики.

Згідно статистики по електронних базах даних НБУ ім. Ярослава Мудрого, за популярністю серед користувачів ППТ за кількістю відвідувань посідає друге місце після Української бібліотечної енциклопедії. Так, у серпні 2019 р. зафіксовано 7 557 звернень, у вересні – 7 275, у жовтні – 8 907.

Висновки. Предметизування документів за допомогою ППТ сприяє уніфікації пошукових образів документів, спрощує працю бібліотечних фахівців, розширює їхній світогляд та підвищує рівень інформаційної культури.

Список бібліографічних посилань

1. Інформаційно-пошуковий тезаурус. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. URL: <http://ipt.nlu.org.ua>.
2. Кириленко О., Збанацька О. Інформаційно-пошуковий тезаурус онлайн. *Бібліотечна планета*. 2019. № 1. С. 30–33.
3. Лобузін К. *Технології організації знаннєвих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності* : монографія. Київ. 2012. 252 с.

References

1. Informatsiino-poshukovyi tezaurus [Information retrieval thesaurus]. (2019). Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine. Retrieved from <http://ipt.nlu.org.ua>. [In Ukrainian].
2. Kyrylenko, O., Zbanatska, O. (2019). Informatsiino-poshukovyi tezaurus on-lain [Information retrieval thesaurus online]. *Bibliotekna planeta*, 1, 30-33. [In Ukrainian].
3. Lobuzina, K. (2012). Tekhnolohii orhanizatsii znannievkykh resursiv u bibliotekno-informatsiinii diialnosti [Technologies for knowledge resources organization in library and information activities: monograph]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

Oksana Zbanatska,

Doctor of Science in Social Communications,
Associate Professor, Associate Professor of the National Academy
of Managerial Staff of Culture and Arts
9, st. Lavrska, Kyiv, 02000, Ukraine
Chief Librarian, Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine
1, st. Naberezhno-Khreshchatska, Kyiv, 04070, Ukraine
e-mail: ZbanatskaO@i.ua
tel.: +38(044)2788512
ORCID 0000-0003-0413-7576

Usage informational and search thesaurus for subject analysis of documents

It is reviewed subject analysis of documents with the help of informational and search thesaurus, that is represented online. In addition to that, it is described thematic content and the structure of the informational and search service «Thesaurus». The structure of the vocabulary article under the term «museums». Characterized the proper names, presented in the informational and search thesaurus. The attention is focused on the chronological and formal subtitles in the subject headings.

Keywords: documents, informational and search thesaurus, subject analysis, subjects of the heading.